

Säkerhetspolitik i mellankrigstidens Polen

Piotr Wawrzenuik, *Med polska ögon. Försvarsförmåga och hotbilder kring Östersjön i polsk militärrapportering 1919–1939*, 264 s., ill., Lund: Nordic Academic Press 2020.

PIOTR WAWRZENIUK har undersökt polska perceptioner och tolkningar av Sverige, Finland och Estland som säkerhetspolitiska resurser under mellankrigstiden. Han definierar Polen som en småstat i rang med de tre andra staterna. Han klargör att Polen med hänsyn till militär förmåga var en småstat samtidigt som de polska militärerna och politiska ledarna uppfattade staten som en regional stormakt.

Den recenserade monografin är resultatet av ett tioårigt forskningsprojekt. Författaren är inte obekant för denna tidskrifts läsare. I nummer 2011:3 publicerade han en förstudie till sin bok, en analys av de polska militärattachéernas rapporter från Helsingfors och Tallinn. År 2013 publicerade han i Svenska litteratursällskapets *Historiska och litteraturhistoriska studier* (HLS) 88 ytterligare en förstudie, en uppsats om hur de polska sagesmännen uppfattade problemkomplexet historia och ras i Finland. I Sverige har han publicerat ytterligare två förstudier till monografin.

Wawrzenuik visade att han är väl insatt i den finländska historiekulturen när han 2010 i HLS 85 publicerade en artikel om Herman Vendells resa till Gammalsvenskby och Nargö år 1881. Författaren karaktäriserar Vendell som en ”förkämpe för det svenska i Finland” och som den svenska nationalismens i Finland ”tidigaste arkitekt” och ”chefsideolog”. Sina insikter om svenskt och finskt i Finland tillämpar Wawrzenuik i sin analys av de polska rapportörernas projicering av polska idiosynkrasier på Finland.

När han beskriver den svenska, finländska och estniska säkerhets- och försvarspolitikerna under mellankrigstiden bygger Wawrzenuik på nutida forskning. Detta ger en relevant inramning till analysen av de polska iakttagarnas slutsatser och värderingar. Den nutida polska forskningen nyttjas också. Här polemiserar författaren mot vissa teser i denna forskning, vilken av språkliga skäl inte är tillgänglig för svenskspråkiga läsare.

Källmaterialet är huvudsakligen polska militärattachérapporter och sammanställningar av rapporter till generalstabens avdelning II. Detta material blev tillgängligt för forskningen efter 1989 med undantag av de dokument som Sovjetunionen erövrade vid invasionen den 17 september 1939.

Ryssland har inte lämnat tillbaka dem. Dokumenten kompletteras med artiklar ur tre polska militära tidskrifter, facktidskriften *Bellona*, soldattidningen *Żołnierz Polski* och Militärministeriets organ *Polska Zbrojna*. Foton ingår också i källmaterialet. De ger en värdefull polsk referensram till den information som finns i texterna. Fotografierna i de nämnda tidskrifterna exemplifierar den samtida polska försvarspropagandan. Särskilt givande är propagandaaffischerna. De uttrycker den mentalitet som de polska militärattachéerna delade.

Författarens teoretiska perspektiv är hämtat ur den så kallade Köpenhamnskolan inom konfliktforskningen (Ole Wæver och Barry Buzan). De analytiska begreppen är *security regime* och *securization*. Security regime är ett säkerhetsarrangemang som bygger på att den egna staten ingår i en konfiguration av stater mellan vilka oskrivna principer, regler och normer skapar tilltro. En förutsättning är att parterna inte vill ändra status quo. Militärt samarbete ingår inte i denna ordning. Securitization översätter författaren till ”säkerhetisering” som handlar om hur hotbilder skapas och lever i en stat. Hotbilder kan å ena sidan vara realistiska och sakligt motiverade, och å andra sidan påverkade av förutfattade meningar och feltolkningar. Författaren jämför genomgående bilden hos de polska rapportörerna med den bild som nutida forskning ger av relevanta dimensioner i Sveriges, Finlands och Estlands historia under mellankrigstiden.

Den andra utgångspunkten för analysen är Robert Jervis klassiska modell för analys av aktörer i internationell politik. Förförståelsen av omvärlden i kombination med det egna värdesystemet påverkar vad man kan se och hur man kan tolka det man ser hos de andra. Wawrzeniuk liknar de polska militärattachéernas och ambassadörernas rapporter vid reseberättelser. Sådana ger lika mycket information om hur resenären uppfattar sitt eget samhälle som om det samhälle som skildras. Titeln *Med polska ögon* syftar således på att boken handlar om Polen. För svenskar, finländare och ester blir det, som alltid när man läser främlingars reserapporter om det egna landet, roande läsning. Och nyttig – som polacker såg oss då, ser de oss delvis också i dag.

Utgångspunkten för hela undersökningen är att polackerna bedömde svensk, finländsk och estnisk säkerhetspolitik och försvarsförmåga med hänsyn till vad de betydde för Polen. Wawrzeniuk inleder sin analys med vad han kallar en kontrafaktisk övning. Det handlar om kontrafakticitet i en speciell mening. Författaren målar en bild som går ut på att Polen inte skulle ha behövt någon säkerhetspolitik om grannstaterna hade erkänt Polens statsgränser, om Danzig hade varit polskt, om Ukraina, Belarus och en eller flera av de baltiska staterna tillsammans hade förenat sig i en federation under polsk ledning och om Tyskland förblivit bakbundet av Versaillesfördraget och under segrarmakternas kontroll – industriell

och militärt svagt samt politiskt lamslaget av fraktionsstrider och svaga regeringar. (Det senare är för övrigt giltigt som beskrivning av Polen fram till Piłsudskis kupp 1926.)

Wawrzeniuks kontrafaktiska beskrivning av ett idealt Polen får det faktiskt existerande landet att framstå i tragiskt ljus. Det kontrafaktiska Polen skulle ha varit en stabil demokrati med en fungerande lagstiftande och verkställande makt. Landet skulle ha utvecklats starkt ekonomiskt, teknologiskt och industriellt och byggt upp en vapenindustri som i rask takt hade gett krigsmakten modern materiel. Landsbygden skulle ha blomstrat tack vare jordbruksreformer. De nationella minoriteterna skulle ha varit nöjda medborgare ”som inte ifrågasatte Polens existensberättigande”. Eventuella inrikespolitiska konflikter mellan statsmakten och de nationella minoriteterna skulle ha lösts utan att grannstaterna blandade sig i.

När Wawrzeniuk beskriver vad Polen faktiskt var under mellankrigstiden ger han bilden av en stat i misär omringad av fientligt sinnade grannstater, styrd av officerare som ville tro att Polen var en stormakt. De polska militära rapportörerna hade referensramen att Polen var militärt underutvecklat i förhållande till grannarna Tjeckoslovakien och Tyskland, men de representerade en stat som lade ner stor möda på att utveckla en egen vapenindustri för eventuella – befarade – framtida behov.

Efter Piłsudskis statskupp 1926 var styret auktoritärt. Polen blev en travesti på Fredrik den stores Preussen: en armé som har en stat. Uppdelningen mellan civilt och militärt uppfattades som otidsenlig. Militären måste styra eftersom de civila myndigheterna var inkompetenta. Piłsudskis nyordning kallades Sanacja, det vill säga sanering. Uttrycket säger mycket om makthavarnas syn på politik och samhälle. Militärattachéerna rekryterades delvis ur de Piłsudskitrogna legionärernas led. De hade slagits på den tyska sidan i världskriget. Andra attachéer hade tjänstgjort i de ryska och österrikiska arméerna. Attachéernas uppgift var att undersöka huruvida Sverige, Finland och Estland, som inte gränsade till Polen, skulle kunna vara resurser för Polens säkerhet. Polens grannstater var ju fiender (Lettland mindre än de andra).

Det teoretiska perspektivets begrepp säkerhetsregim och säkerhetisering definierar Piotr Wawrzeniuks forskningsobjekt. Polen hade efter 123 år återuppstått som självständig stat ur ruinerna av de tre delningsmakterna Ryssland, Preussen (Tyskland) och Österrike. I samma process uppstod de nya staterna Finland, Estland, Lettland, Litauen och Tjeckoslovakien. Det tyska kejsarriket efterträddes av Weimarrepubliken. Det ryska imperiet efterträddes av Sovjetunionen. Nu gällde det att se till så att Polen kunde överleva som självständig stat. Det ger en särskild känsla att läsa Wawrzeniuks bok när man vet att det misslyckades. Att försöka satsa på Sverige, Finland och Estland (och Frankrike, allians 1921) visade sig vara futilt.

Den polska stat som utropades den 10 november 1918 kom omedelbart i gränsdragningskonflikter med alla angränsande stater utom Lettland. Med Tyskland gällde konflikten Ostpreussen och Schlesien, med Litauen Vilnaområdet, med Sovjetunionen Ukraina och Belarus och med Tjeckoslovakien Teschen, Spis och Orawa. Med Tyskland hade Polen en väpnad konfrontation i Schlesien där de tvistade om Ostpreussen. Gränsen drogs 1922 efter folkomröstningar i NF:s regi. Gränsen mot Sovjetunionen drogs efter ett krig mellan parterna år 1920. Samma år besatte polska trupper Vilnaområdet, som annekterades 1922. Gränsen mot Tjeckoslovakien fastställdes av de allierade segrarmakterna i världskriget i juli 1920 vid en tidpunkt då det såg ut som om Sovjetryssland skulle vinna kriget mot Polen. Det hör till saken att Polens framgångsrika tillbakaslående av Röda armén i polsk historieskrivning kallas ”undret vid Wisla”. Polen hade inte någon gränskonflikt med Lettland, men den polska regeringen ansåg att den polska minoriteten där inte behandlades väl.

Piotr Wawrzyniak redogör noga för den geopolitiska bakgrunden till Polens säkerhetspolitiska situation. Det var uppenbart att det polska intresset för Sverige, Finland och Estland gick ut på att försöka skapa en säkerhetsregim. De polska militärattachéernas och diplomaternas rapporter var helt enkelt information till regeringen om huruvida det var möjligt att räkna med Sverige, Finland och Estland som resurser för Polen i den framtida kampen mot Tyskland och Sovjetunionen.

Rapporterna färgades av militärattachéernas utbildning, träning, strids-erfarenheter från världskriget och från kriget mot Sovjetryssland 1920 samt av de principer och normer som de socialiserats in i. De polska rapportörernas premisser var att Finland och Estland stod Polen särskilt nära. Alla hade Rysslands kollaps och Tysklands nederlag att tacka för sin tillkomst, och Sovjetunionen var deras gemensamma fiende.

Då det gäller förhållandet mellan Sverige och Polen under mellankrigstiden klargör Wawrzyniak att det ömsesidiga intresset var ljumt. Fram till 1936 fanns det inte någon polsk militärattaché i Sverige – rapporteringen sköttes genom tillfälliga besök av den i Finland stationerade militärattachén. Åren 1926–1932 fanns det inte heller någon svensk attaché i Polen. När Sverige väl fick en attaché i Polen, Erik de Laval, rapporterade denne om värdlandets underutveckling, höga analfabetism, utbredda fattigdom och arbetslöshet, judeförföljelser och, som en följd av allt detta, sympatier för kommunismen. Detta är ett av många exempel på Wawrzyniaks förmodan att det förefaller ha rätt ”ett betydande mentalt avstånd” mellan såväl eliten som befolkningen i stort i Polen och Sverige.

Sveriges utrikespolitik beskrevs i en rapport mot slutet av 1930-talet som ”feminiserad”, vilket försatte landet i ”geopolitisk inkompetens”. (Ett djupperspektiv på den svenska självbeskrivningen i våra dagar!) Det var

dock inte något fel på soldatmaterialet. En rapport satte de utbildade och välvärda svenska rekryterna i kontrast till de undervärda polska analfabeterna. De svenska värnpliktiga var väldisciplinerade med ”närmast preussisk drill”. Den polska försvarsmakten däremot måste lära en stor mängd rekryter läsa och skriva, utmärklade rekryter som kom ur en bondebefolkning som ”knappt hade mat för dagen”. Wawrzeńniuk ger en synnerligen tankeväckande beskrivning när han först redogör för en rapportörs uppskattning av de väldisciplinerade svenska värnpliktiga och därefter visar att samma rapportör tyckte att de värnpliktiga riskerade att försvagas i stället för att härdas för krig som en följd av att de hade det för bra: alltför hög sold och alltför goda arbetsskyddsbestämmelser. Dessutom skapade den svenska militären ingen tillbörlig respekt för armén bland befolkningen.

När det gäller Finland såg rapportörerna förvisso på landet med polska ögon. De begrep inte att Finland hade två statsbärande språkgrupper, utan uppfattade finlandssvenskarna som en minoritet som hade förtryckt den finska majoriteten. Men till skillnad från de nationella minoriteterna i Polen, som var en destabiliserande faktor, var finlandssvenskarna en stabiliserande faktor ”genom att de kunde fungera som en länk mellan Finland och Sverige”. För övrigt ägnade de polska rapportörerna stor uppmärksamhet åt språkstriden. Den passade väl in i en polsk förståelseram: Finland sågs som en finsk nationalstat.

Författaren återger detaljerat de polska militärattachéernas rapporter från respektive land. Metoden närmar sig socialantropologen Clifford Geerts ”thick description” och återskapar för läsaren den ideologiska atmosfären i det polska säkerhetspolitiska etablissemanget. Historiekulturen och det politiska systemet i Polen fungerade som referensram för de polska rapportörerna. Denna referensram fungerade som ett filter för deras perceptioner och tolkningar av förhållandena i Sverige, Estland och Finland. Rapportörerna, som representerade en stat där militären hade stort politiskt inflytande, ”hade lätt att känna igen sig” i förhållandena i Estland, där general Laidoner hade stort inflytande på den militära sektorn under president Päts auktoritära styre efter 1934 och i Finland, där de polska rapportörerna såg Mannerheim som något av en frälsare, en gestalt som påminde om Piłsudski.

Som en relevant bakgrund till de samtida polska rapporterna och deras bedömningar av Sverige, Finland och Estland redogör författaren för den politiska utvecklingen, försvarspolitiken och utrikespolitiken i de tre länderna. Ett resultat av undersökningen är att läsaren manas att begrunda hur mycket fördomar, önskedrömmar och missförståelse kan påverka diplomatrapporter, det vill säga bidraget till den egna statens beslutsprocess i frågor som rör utrikes- och säkerhetspolitik. Wawrzeńniuk redogör även för hur regeringarna och opinionerna i Sverige såg på Polen.

Författaren understryker att historien, det vill säga historieskrivningen i Polen, tolkningen av dramatiska händelser i det förflutna och det instrumentella bruket av historien, spelade stor roll i den polska elitens strävan efter att legitimera den återuppståndna staten i befolkningens och omvärldens ögon. Han anknuter till Klas-Göran Karlssons kända typologi över historiebruk och menar att det polska historiebruket var moraliskt därför att det tjänade behovet att både återupptäcka en historia som hade glömts bort under delningstiden och att göra Polen till ett politiskt subjekt i det europeiska systemet av stater.

Piotr Wawrzyniuk visar att det polska historiebruket dessutom var ideologiskt och politiskt men framför allt militaristiskt, krigiskt. Det sistnämnda är ett bruk som inte finns med i Karlssons typologi, och författaren etiketterar inte det polska historiebruket så, men han visar att militarism utmärkte den polska historiekulturen under mellankrigstiden. Det var den historiekultur som bidrog till att forma de polska militärattachéernas världsbild och ytterst kom till uttryck i den polska militärdoktrinen. Han skriver förvisso att en ”romantisk och heroisk vision av det förflutna” visade sig i ”torgförandet” av de misslyckade upproren i slutet av 1700-talet och under 1800-talet som en länk mellan Polens ärorika segrar dessförinnan och återupprättandet av staten 1918.

Med polska ögon har många illustrationer som verkningsfullt kompletterar texten. Tre av dem underbygger min slutsats att det polska historiebruket var militaristiskt. Läsaren måste ha goda kunskaper i polsk historia och historieromantik för att uppfatta intentionsdjupet i bildmaterialet. Wawrzyniuk levererar inte någon tolkningsram även om han anger kontexten. Militarismen är en viktig förklaring till det polska ödet under mellankrigstiden. Tre av Wawrzyniuks exempel ger anledning till eftertanke.

Det första exemplet är en propagandaaffisch från kriget mot Sovjet-Ryssland 1920 där Józef Piłsudski framställs som ”Polens räddare från de bolsjevikiska horderna”. Författaren påpekar förvisso att förlagan är kung Jan III Sobieckis monument i Warszawa över segern över osmanerna vid Wien 1683, men han meddelar inte att polsk historieskrivning ger bilden av att den polska insatsen var helt avgörande och att Polen uppträdde i sin gudagivna roll som Antemurale Christianitatis, kristenhetens skyddsmur. Han nämner i ett annat sammanhang att kriget mot Sovjetryssland inte kallades så utan i polsk historieskrivning är känt som det polsk-bolsjevikiska kriget. Formeln var (och är): Polens militära hjältemod frälste kristenheten 1683 och ånyo 1920. Det bolsjevikiska hotet var den nya faran från öster.

Det andra exemplet är det polska skytteförbundets affisch från den anti-tyska veckan (den hette så!) i september 1930. Under bilden av en polsk soldat med bajonetten riktad mot en tysk i pickelhuva, med den omstridda polska korridoren på en karta i fonden, står det: ”Bort preussare! Vi kommer

att upprepa Grunwald.” Wawrzeńnik informerar inte om att texten syftar på den polsk-litauiska arméns seger över Tyska ordens trupper år 1410 vid en ort som tyskarna kallar Tannenberg, en ort som 1930 låg i det tyska Ostpreussen och där Tyskland 1927 hade invigt ett monument över Hindenburgs seger över den ryska armén 1914. Affischens budskap, riktat till den polska allmänheten, är: vi kommer att återerövra Ostpreussen.

Det tredje exemplet är en kampanjaffisch för det statliga luftvärnslånet 1939. Texten lyder ”Starka, sammanhållna, redo”. I förgrunden visar bilden en eskader attackbombare i anflygning. I fonden, över hela bilden, visas två vertikala ”vingar”, sådana som de polska husarerna hade på ryggen när de anföll. De satte skräck i motståndarna genom de ljud de frambringade. Jämförelsen med de tyska Sztukaplänerna ger sig själv. Husarerna med vingarna ingår i ikonografin för Sobieski vid Wien 1683. Krigshistorien var levande historia i Polen. Och är det fortfarande. I den polska regeringsdeklarationen 2015 förkunnar man att utbildningspolitiken ska vara patriotisk och inte skämmas för att utveckla de polska hjältarnas anda. Man ska alltid ha hjältarna i åtanke.

Piotr Wawrzeńniks val av illustrationer är betydelsebärande. Hans redogörelser för polackernas bild och tolkningar av Sverige, Finland och Estland visar att de använde sin militaristiska referensram. Samma polska stat som ville se partner i en säkerhetsregim i Finland och Estland – Sverige såg man som alltför feminiserat – anslöt sig år 1938 till den alternativa säkerhetsregim som Tyskland hade upprättat. Först tvingade Polen Litauen att upprätta diplomatiska förbindelser och erkänna Vilniusområdet som polskt. Därefter tvingade man dagen efter Münchenöverenskommelsen Tjeckoslovakien att till Polen avstå sin del av det sedan 1920 omstridda Teschen. Den tyska säkerhetsregimen ville dock inte inkludera Polen. Den inkluderade som bekant i stället Sovjetunionen på Polens bekostnad.

Författaren ger en distinkt bild av det polska auktoritära politiska systemet och av militärens roll i samhället. De polska militärattachéernas tolkningsram sätts in i ett större perspektiv och skillnaderna mellan den politiska kulturen och därmed militärens roll i alla de granskade länderna, Polen, Sverige, Finland och Estland redovisas tydligt. *Med polska ögon* ger ny, kritisk förståelse av den militariserade polska politiska atmosfären under mellankrigstiden. Boken ger också kunskap om vilken bild Sverige, Finland och Estland gav omvärlden, och särskilt då polska iakttagare, av sin försvarsvilja och försvarsförmåga. Monografin är en empirisk fallstudie som genom de resultat som redovisas kan bidra till jämförande, mer generell kunskap om småstatsbeteende i en permanent konfliktsituation där den militära synvinkeln är grundläggande för aktörernas tolkningar.